

13. Библиография. Общий очерк состояния народных училищ Таврической губернии за 1885-й год. Составлен директором народных училищ. Бердянск, 1886 год // Народная школа. – 1887. – № 1.

М.В. Бєлікова (Романюк)

МЕНОНІТИ: “СВОЇ” АБО “ЧУЖІ” НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (1789–1917)?

Розв'язання проблеми уявлень про “своїх” та “чужих” у менонітів і навколишніх жителів півдня України (1789–1917 рр.) безпосередньо пов'язане з питанням соціальної ідентифікації менонітів, тобто з процесом емоційного особистого ототожнення себе з певною групою (іноземні колоністи, релігійна община, секта, етноконфесійна спільність тощо). Протягом XIX – на початку XX ст. у вітчизняній історіографії була започаткована розробка даного питання: дослідники відносили менонітів до прошарку іноземних колоністів (О. Клаус, А. Веліцин, Я. Штах) [1; 2; 3]. У 30–80-ті рр. XX ст. у вітчизняній історіографії дослідників приваблювала класова боротьба в колоніях й особливості віровчення менонітів, тому ця спільність визначалася як секта (релігійна група, яка відкололася від пануючої католицької церкви) або частина реформаційного анабаптистського руху й ототожнювалася головним чином з класом буржуазії (М. Кривохатський, А. Клібанов) [4; 5]. У 80-ті рр. XX ст. питання актуалізується й уже пов'язується з розробкою проблеми етногенезу менонітів (А. Іпатов, С. Соколовський) [6; 7]. Тепер поряд із визначенням менонітів як секти поширюється уявлення про них як про етноконфесійну спільність (соціальну групу, релігійні, культурно-побутові, мовно-етнічні та інші особливості якої були наслідком політико-територіальної та історико-географічної замкненості на релігійно-світоглядній основі).

Простір уявлень про “своїх” та “чужих” у представників різних етносоціальних спільностей Південної України пов'язане з питанням соціальної ідентифікації (релігійної, етнічної, соціальної), до якої зверталися дослідники. Щоб зрозуміти, кого меноніти вважали “своїми” та “чужими”, які навколишні етносоціальні групи вважали їх “своїми” або “чужими”, як уявляли собі менонітів на півдні України (1789–1917) навколишні жителі, метою дослідження став аналіз документальних і наративних джерел з проблеми. Розв'язання цього питання надасть можливість з'ясувати, що стало підґрунтям комплексу ксенофобії у менонітів і у навколишніх жителів.

Соціальна ідентичність – це ототожнення людиною себе з певною спільністю. Щоб зробити висновок про соціальну ідентичність представників менонітської етноконфесійної спільності, необхідно знати, з якими етносоціальними і конфесійними групами меноніти перебували в соціальних взаємодіях.

Унаслідок особливостей релігії та пільг, наданих менонітам, останні відокремлювалися від німців-колоністів у документальних джерелах [8.-С.142; 9.-С.93]. У наративних джерелах для російськомовних і україномовних селян меноніти ототожнювалися з “чужими”, не відрізнялися від німців-колоністів, а тому їхнім екзоетнонімом був “німець” [10.-С.18]. Під німцями навколишнє населення мало на увазі не тільки вихідців з Германії, але й усіх європейців. Це слово походило від прикметника “німий”, так називали тих, хто розмовляв незрозумілою мовою [11.-С.96, 98, 100-101].

Українське і російське населення вважало менонітів хазяйновитими і дбайливими, тому що останні, на відміну від перших, суцільно вішали замки на житлові та господарські приміщення, побоюючись грабіжників (і підстави у менонітів для цього були) [12]. Інтерпретацію їхньої поведінки робили на припущенні, що меноніти у типовій ситуації будуть поводитися очікуваним чином, зі слів повітового чиновника (1912 р.), “у меноніта склянку води не випросиш”, “Прийдеш ніччю до німця – в дім не пустить, ночуєш у коней” [13.-Арк.114зв.]. Те, що у представників менонітської етноконфесійної спільності вважалося розумною економією, хазяйновитістю й обережністю, у навколишніх жителів називалося скнарістю, замкненістю й антипатією менонітів до представників інших етносів [14.-С.10-121]. Такі уявлення лягли в основу упереджень навколишнього селянства проти менонітів.

Того ж часу, за свідченням місцевої поліції, меноніти вважалися у вищій ступені законослухняними [13.-Арк.114зв.]. Зазначимо, що це було пов'язано з їхніми релігійно-психологічними особливостями (меноніти побоювалися покарання в потойбічному світі).

Мандрівник російського походження, який відвідав колонії в 40-ві роки XIX ст., зафіксував те, що стало стереотипним уявленням навколишнього населення і визначило їхні етнічні установки

стосовно менонітів: "...скільки Ногайці безтурботні, ліниві і неохайні, стільки Меноністи запобігливі, працюючі, освічені, люблять порядок і чистоту..." [15.-С.100].

Одні сучасники (урядові чиновники) свідчили, що меноніти працювали старанно, але не з такою швидкістю і моторністю, як навколишні жителі [13.-Арк.46зв.]. З розповідей українських старожилів із селян виходить протилежне: "Уже проти німця [тут мова йде про менонітів. – Б.М.] старанніше й акуратніше в роботі немає, не дарма кацяпня (великороси), що приходять сюди на косовицю, говорять: німець добре за роботу платить, але ще краще змушує працювати! Ось вони-то, було і розповідають, що у німців так косять: один німець стає на першу ручку, другий – на останню, а робітники між ними; це для того щоб від першого німця робітники не відставали, а котрий відстане, того задній німець і підганяє своєю косою" [10].

Набір стереотипів щодо менонітів був у селян такий: по-перше, меноніти були "чужими", які жили поза їхнім світом, що визначалося на підставі ціннісних критеріїв і чорно-білого уявлення про світ, де "свої" вважалися хорошими, а "чужі" – поганими. Тенденція вважати менонітів "чужими" стала актуальною після реформ 70-х рр. XIX ст. і особливо під час Першої світової війни, коли загострився комплекс ксенофобії у навколишнього населення. Негативні етнопсихологічні настанови на міжособисте і групове спілкування з менонітами в українських і російських селян виникли в результаті некритичного засвоєння стандартизованих уявлень про менонітів у періоди загострення соціальної конфронтації у суспільстві. Фактори, які сприяли визріванню комплексу ксенофобії в українців і росіян, були такі: меноніти, як і всі колишні іноземні колоністи, не були прирівняні у правах і обов'язках до селян повною мірою, а також посилення антинімецьких настроїв у суспільстві. Загострення земельної проблеми викликало формування асоціацій щодо менонітів з тими, хто наживався за рахунок "своїх" (навколишніх селян) [10; 13.-Арк.25-26; 14]. Того ж часу болгарські іноземні колоністи вважалися "своїми", тому що були слов'янами і православними і темпи економічного розвитку були більш повільними [16; 17]. Така позиція стосовно менонітів українських і російських селян мала компенсаторний характер, одночасно в ній був закладений потенціал відчуження, тому вони визначали кордони взаємодії та відмежовувалися від менонітів. Саме тому селяни "приписували" менонітам "абсолютну ізоляцію і відчуження", розуміючи традиції та правила в їхніх общинах з погляду власної культури, що стало основними уявленнями про менонітів і базовими релігійно-психологічними й етнічними елементами для формування комплексу ксенофобії. Згідно з ліберальною концепцією, якої дотримувалися в урядових колах, а також частина чиновництва і поміщиків (окрім антинімецьки налаштованих), меноніти вважалися заможними й одними з тих, хто створював добробут і благополуччя Російської імперії. Ці групи населення були "успішними", а тому менонітів розглядали як "своїх" і вважали, що "заможне населення – запорука багатства країни" [18; 19; 20; 21].

Соціальний статус менонітів був вищий порівняно з навколишніми державними селянами і навіть з німецькими колоністами (хоч меноніти і німці-колоністи відносились до одного прошарку іноземних колоністів, у менонітів було 65 десятин землі на родину, особливе сприятливе для економічного росту оподаткування, монополія на торгівлю вином у власних колоніях). Саме тому меноніти трималися на відносній дистанції (у політико-правовій, соціальній і релігійній сферах). Вищий соціальний статус призводив до відчуження менонітів від інших прошарків сільського населення Російської імперії. До сільського населення належали поміщицькі та державні селяни, колоністи (іноземні колоністи зокрема). У стані селян існувала соціальна стратифікація, переміщення з одного прошарку до іншого було обмеженим. Усередині прошарку колоністів між менонітами і німцями, болгарами, євреями існувала соціальна дистанція, що виявлялася в замкненості менонітської етноконфесійної групи, недовірі до представників іншої етнічної групи, бажанні звести до мінімуму контакти. Замкненість (у релігійних і родинно-шлюбних відносинах), яка позитивно оцінювалася менонітами, а також урядовими чиновникам (не існувало проблеми релігійної пропаганди до 60-х рр. XIX ст., коли формується менонітська братська церква), для навколишніх селян була скоріше негативною, ніж позитивною гранню згуртованого менонітського соціуму. Ще відчутнішою соціальною дистанцією була між менонітами й українськими державними селянами. Соціальна дистанція склалася на основі релігійних, культурних, національних, економічних відмінностей [22.-С.176,610; 23.-С.137,140].

Соціальний обмін і конкуренція були основними типами взаємодії між менонітами і навколишнім населенням. Внаслідок повсякденних стосунків між менонітами і навколишніми жителями сформувалася конфронтація через різні інтереси, які виявлялися в їхньому духовно-практичному освоєнні світу.

Релігійний світогляд менонітської етноконфесійної спільності сформував неадекватну картину світу в менонітів, особливе ставлення до дійсності виявлялося в їхній соціальній поведінці – в аскетизмі й очікуванні "другого пришестя" Христа – у виконанні тяжкої праці для прославляння

Творця, в орієнтації на досягнення господарських успіхів. Меноніти виявляли себе трудоголиками не для того, щоб діти дістали спадок і для забезпечення можливості їхнього достойного існування, а в ім'я Бога.

Конфронтація між менонітами і навколишнім населенням була результатом антагоністичних етнічних стереотипів в обох груп і виявлялася в періоди морального надриву (особливо наприкінці XIX ст., коли згідно з есхатологічним вченням очікувався "кінець світу"). Поведінка обох сторін реалізовувалися в міжособистих побутових і соціальних конфліктах. Так у 1807 р. Олександрівський нижній суд "наказав через кого слідє, щоб меноніти не відпускали своїх свиней у дачу генерал-майора Балабіна" [24.-Арк.543]. У 1816 р. Контора опікунства новоросійських іноземних поселенців наказала, "щоб меноністи села Гальбштадт не робили токмацькому поселянину Марченку у спокійному володінні водяним млином і землею, які перебувають на правому боці р. Молочної, утиски". Того ж часу менонітів грабували й навіть убивали представники навколишнього населення – ногайці, євреї, українське і російське населення (але випадків таких крайніх форм девіантної поведінки менонітів щодо навколишнього населення автором не виявлено). На початку XIX ст. стосунки з ногайцями були напружені, тому що вони викрадали коней і рогату худобу в колоніях [25.-Р.134]. Однак використання найманої праці та досвіду ногайців у степовому вівчарстві стали джерелом для первісного накопичення капіталу для багатьох господарів у менонітських колоніях, і стосунки у 20–40-х рр. XIX ст. з ногайцями стали більш гармонійними [26.-С.177-202; 27.-Арк.191]. Ставлення до євреїв у менонітів було настороженим, що було пов'язано з випадком убивства на початку XIX ст. групи менонітів, які поверталися з великою сумою грошей після продажу вовни із м. Ромни Полтавської губернії, кількома "єврейськими розбійниками" [14]. Цей випадок набув великого розголосу в менонітських колоніях півдня України і до середини XIX ст. відносини з євреями були напруженими. Однак наприкінці XIX – на початку XX ст. євреї-скупники зерна без перешкод купляли збіжжя у колоніях, і стара історія була забута менонітами. Ще одним випадком девіантної поведінки навколишнього населення щодо менонітів, яка здобула надзвичайного резонансу серед землевласників і підприємців менонітського походження, було вбивство уночі проти 6 серпня 1906 р. власника одинадцяти парових млинів Г. Нібура грабіжниками, які вкрали 800 руб. [28.-Арк.66]. Такі дані свідчать про підстави для формування у менонітів і навколишніх жителів етнічних упереджень, які виникали внаслідок власного досвіду і відігравали провокуючу роль у циклічному загостренні конфронтації між менонітами й навколишнім населенням. Трагедії консолідували менонітську етноконфесійну спільність і були зовнішнім фактором, який впливав на створення у них упереджень щодо навколишнього населення. Того ж часу меноніти в повсякденному житті застосовували стратегію виключення навколишнього населення з доступу до цінних природних і економічних ресурсів (у виборі партнерів з бізнесу у сільськогосподарському машинобудуванні, відкупній торгівлі горілчаними напоями в колоніях, у рибальському промислі), і це також провокувало загострення ксенофобії в навколишнього населення.

Модель релігійної консолідації на основі ендогамії у внутрішніх соціальних взаєминах менонітів на відміну від моделі етнічної консолідації в українсько-російському суспільстві зумовлювалася, головним чином, релігійно-етнічними особливостями, звичаями і традиціями, спільністю мови і культури, економічними перевагами цієї спільності, а також компактним розташуванням колоній [29.-С.144,366,539]. Шлюби здебільшого укладалися між представниками одного села [30.-Р.51-52]. Такий принцип протидіяв маргіналізації представників менонітської спільності.

Відтворення населення в основному не виходило за межі менонітської етноконфесійної спільності, тому вело до збереження традицій, але водночас і до загального погіршення її генетичного фонду (психічного і фізичного здоров'я). Щоб запобігти цьому процесу, в общинах були заборонені шлюби між близькими родичами (інбрідинг). До інбрендних шлюбів (між особами, які мали хоч одного спільного предка) відносяться зокрема дозволені в общині шлюби з троюрідними сестрами та братами [31.-С.43-44,189-190].

Нормативна ендогамія у менонітів мала наслідком збільшення народження хворих дітей і формування схильності членів окремих сімей до хвороб, які пов'язані з генами (шизофренія, епілепсія, пороку серця, цукрового діабету). На їхній прояв суттєво впливали стреси [31.-С.189-190]. За документальними джерелами, у 1845 р. у Хортицькому окрузі на 5 067 осіб припадало 4 божевільних [32.-Арк.17]. Звичайно, ми повинні бути обережними, інтерпретуючи подібні випадки. Головним чином у XIX ст. так називали тих, хто виявив неадекватну поведінку з позицій представників менонітської етноконфесійної спільності. Не виключено, що психічні захворювання мали місце, але правильного діагнозу поставлено не було. Достовірної діагностики і статистики щодо захворювання психічними хворобами в XIX ст. не існувало.

У 1911–1917 рр. у психіатричній лікарні “Бетанії” поблизу к. Кронсвейде Катеринославської губернії як пацієнти здебільшого перебували хортицькі та молочанські меноніти, що було зумовлено фактором близького розташування. У 1914 р. у лікарні на 38 980 менонітів Катеринославської та Таврійської губерній припадав 71 меноніт відповідних губерній з шизофренією, епілепсією, нервовими розладами [33.-С.63-64; 34.-Арк.1-114]. Отже, ендогамія була однією з причин погіршення психічного здоров'я менонітів унаслідок медичної безграмотності людей того часу. Погіршення здоров'я було пов'язане з наступними факторами: по-перше, генетичні захворювання менонітів зумовлювалися укладанням шлюбів, як правило, між мешканцями одного села (більшість знаходилася в родинних стосунках); по-друге, шлюби між представниками еліти в основному укладалися в межах кількох сімей для збереження соціального статусу та власності. Наприклад серед пацієнтів психіатричної лікарні “Бетанія” знаходилися члени промислових династій Нібурів, Діків, Леппів. Зазначимо, що серед ініціаторів створення цієї лікарні були Я. Нібур і Й. Лепп.

Загальне погіршення психічного і фізичного здоров'я менонітів (народження дітей з патологіями, несумісними з життям, і слабих дітей, які помирали від спорадичних інфекційних захворювань через невчасне надходження професійної медичної допомоги) було негативною стороною реалізації позитивної ідеї збереження релігійно-етнічних традицій.

У навколишніх жителів етнічна консолідація супроводжувалася негативною стороною – асиміляцією: діти від змішаних шлюбів ставали маргіналами; такі шлюби були поширені у поліетнічній Південній Україні (але не були масовим явищем), і тому втрачалися національні звичаї та традиції, згладжувалися відмінності між етнічною самосвідомістю українців і росіян. Однак позитивною стороною цього було покращання генофонду цих етносоціальних груп.

Модель релігійної консолідації менонітської спільності мала позитивним те, що в общинах зберігалися і передавалися з покоління в покоління звичаї та традиції, однак негативною стороною єдності і згуртованості було погіршення психічного і фізичного здоров'я спільності [35].

Не зважаючи на те, що для менонітських общин була характерною ендогамна родина, її окремі представники укладали змішані шлюби і ставали маргіналами [2.-С.210]. У менонітському соціумі маргіналів не ідентифікували як менонітів – вони були ренегатами і позбавлялися своїх релігійних, соціальних і економічних прав [23.-С.98; 36.-С.730-731]. Того ж часу частина таких прибічників міжконфесійних шлюбів продовжувала вважати себе менонітами, а інша частина розривала з власної ініціативи стосунки з представниками общини. Автором виявлені окремі випадки укладання шлюбів менонітами з росіянами й українцями (духоборами і православними) [37.-С.135-136], німцями (лютеранами). Частіше міжконфесійні шлюби укладалися не сільськими менонітами, а урбанізованими, які знаходилися на обліку в колонії, а постійно проживали у місті. За підрахунками Я. Штаха, із 60 родин менонітів у Мелітополі 28 родин були результатом міжетнічних шлюбів (у 23 з 28 випадків одна сторона сповідувала православну релігію) [3.-С.112]. Міжетнічна інтеграція охоплювала в основному чоловіків, яким був характерний білінгвізм (стан одночасного володіння платтдейчем і російською мовою) [38] і які виривалися із сільської периферії до міст [9.-С.153]. Жінки погانیше знали мови навколишніх жителів, що заважало їхнім особистим контактам, а існуючі соціокультурні норми не давали можливості жінкам скористатися зв'язками з представниками інших національностей для укладання шлюбу. Батьки традиційно обирали пару для своїх дітей, тому, як правило, укладалися шлюби з представниками своєї церковної конгрегації. Деякі представники родин їздили до Пруссії, хто у пошуках дружини, а деякі, щоб знайти чоловіка для доньки [15.-С.100,102; 24.-С.330]. Шлюб з менонітами Германської імперії був допустимим і вважався адекватною поведінкою в общині. Так дочка підприємця Я. Нібура уклала шлюб з германським підданим В. Бетхером [39.-Арк.1-2]. Укладалися такі шлюби в основному найзаможнішими представниками, але навряд вони усвідомлювали, що у менонітському суспільстві півдня України, де шлюби укладалися в одному селі, погіршувалася спадковість.

Таким чином, ґрунтом для дозрівання комплексу ксенофобії стосовно один іншого у навколишніх селян і в менонітів були їхні етнічні та конфесійні упередження, які в періоди стабільності виявлялися у латентному конфлікті на побутовому ґрунті, а в часи морального надриву (підчас і після реформ 70-х рр. XIX ст., підчас підготовки і після затвердження “ліквідаційних законів” 1915 р., 1916 р., Першої світової війни) – у посиленні конфронтації. Ментальність менонітів характеризується тим, що зовнішній соціальний тиск і посилення комплексу ксенофобії мав наслідком те, що вони консолідувалися і пасіонарна частина якої залишила країну, коли вважала, що там не існувало умов для реалізації ідеї первісної християнської церкви. Це стосується всієї історії менонітської етноконфесійної спільності. Ідея робила їх космополітами і “туристами” в багатьох країнах світу. У поданій статті ми торкнулися проблеми збереження традицій у менонітській етноконфесійній спільності у зв'язку з проблемою соціальної ідентифікації менонітів, але не була порушена проблема гендерної ідентичності, розв'язання якої надасть можливість поставити в центрі

уваги сфери соціального контролю (сім'я, інститут старійшин, община), які регулювали розподіл матеріальних і духовних благ, а також влади в менонітській етноконфесійній групі та забезпечували відтворення й еволюцію традиційного менонітського суспільства. Проблема гендерної ідентичності, гендерної соціалізації та статевої сегрегації в менонітській етноконфесійній спільності стане предметом наукового пошуку.

Джерела та література

1. Клаус А. Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – СПб., 1869. – Вып. 1.
2. Велицын А. Немцы в России: Очерки истории развития и настоящее положение немецких колоний на Юге и Востоке России. – СПб., 1893.
3. Штах Я. Очерки из истории и современной жизни южнорусских колонистов. – М., 1916.
4. Клибанов А. Меннониты. – М.; Л., 1931.
5. Кривохатський М. Меноніти на Україні. – Харків, 1930.
6. Соколовский С.В. Этнические контакты и размывание этноизолирующих барьеров у меннонитов Новороссии (конец XVIII – начало XX в.) // Этноконтактные зоны в Европейской части СССР (география, динамика, методы изучения). – М., 1989.
7. Ипатов А.Н. Проблема религиозного и национального в современном меннонитстве: Автореф. дис... канд. филос. наук. – М., 1971.
8. Клаус А. Духовенство и школы в наших немецких колониях // Вестник Европы. – 1869. – Т. I.
9. Наулко В.И. Развитие межэтнических связей на Украине (историко-этнографический очерк). – К., 1975.
10. Очерк города Мелитополя и его уезда в географическом отношении / Сост. П.К. Дзякович. – Изд. Типо-Литографии Л.Л. Либермана в Мелитополе. 1900 г. – Запорожье, 1990.
11. Белобородова И.Н. Этноним "немец" в России: культурно-политологический аспект // Общественные науки и современность. – 2000. – № 2.
12. Фонди Музею історії запорозького козацтва Національного Заповідника "Хортиця" (М-150, М-160, М-1418).
13. Российский государственный исторический архив. – Ф. 821. – Оп. 133. – Спр. 319.
14. Бромлей Ю.В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. – М., 1987.
15. Военно-статистическое обозрение Российской империи / Сост. Генштаба подполковник Герсевичев. – Т. XI. – Ч. 2: Таврическая губерния. – СПб., 1849.
16. Пачев С.І. Болгарські колонії Північного Приазов'я (1861–1917): комплексне дослідження: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 1996.
17. Мільчев В.І. Болгарське населення Південної України у XVIII ст.: Автореф. дис... канд. істор. наук. – Запоріжжя, 2000.
18. Из записной книжки проезжего лесничего // Сельское хозяйство и лесоводство. – 1865. – Ч. 90. – Отд. II.
19. Письма герцога Армана Эммануила де Ришелье Самуилу Христиановичу Контениусу. 1803–1814 гг. / Под ред. О.В. Коноваловой. – Одесса, 1999.
20. Фадеев А.М. Воспоминания А.М. Фадеева, 1790–1867. – Одесса, 1897.
21. Херсонские меннонитские колонии и табуны степных диких лошадей в Украине // Северная Пчела. – 1852. – № 51; № 53.
22. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – М., 1989.
23. Социология: Краткий тематический словарь / Под общ. ред. Ю.Г. Волкова. – Ростов н/Д., 2001.
24. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 134. – Оп. 1. – Спр. 168 "Б".
25. Epp G.K. Mennonite – Ukrainian Relations (1789–1945) // JMS. – 1989. – Vol. 7.
26. Малиновский Л.В. Экономическое и социальное развитие колонистской деревни в Южной России в первой половине XIX в. // Исторические записки. – 1983. – Т. 109.
27. Державний архів Одеської області. – Ф. 89. – Оп. 1. – Спр. 561.
28. Державний архів Запорізької області. – Ф. Ф-158. – Оп. 1. – Спр. 25.
29. Демографический энциклопедический словарь / Редкол.: Д.И. Валентий и др. – М., 1985.
30. A Mennonite in Russia: The Diaries of Jacob D. Epp 1851 – 1880. Translated and edited, with an introduction and analysis, by Harvey L. Dyck. – Toronto; Buffalo; London, 1991.
31. Большая медицинская энциклопедия / Гл. ред. Б.В. Петровский. – М., 1978. – Т. 9.
32. Державний архів Одеської області. – Ф. 6. – Оп. 5. – Спр. 59.
33. Бондарь Д. Секта меннонитов в России. – Пг., 1916.
34. Державний архів Запорізької області. – Ф. Ф-201. – Оп. 1. – Спр. 3.
35. Садохин А.П. Этнология: Учебный словарь. – М., 2002.
36. Клаус А. Сектаторы-колонисты в России // Вестник Европы. – 1868. – Т. 4. – № 8.

37. Афанасьев-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию. – СПб., 1863. – Ч. I: Очерки Днепра.
38. Культура і побут населення України / В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх, В.Ф. Горленко та ін. – К., 1993.
39. Державний архів Запорізької області. – Ф. Ф-24. – Оп. 1. – Спр. 487.

Summary

This article is dedicated to the problem whether to consider the Mennonites belonging to the South of Ukraine or strangers there in 1789–1917. This problem was analyzed by the author in connection with the issue of identity of the Mennonites.

Т.В. Нагорна

ІМПЕРСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТОЛІТТЯ ЩОДО УКРАЇНСЬКИХ ДУХОБОРІВ: ПІДТРИМКА ЧИ ЗАГРАВАННЯ?

Реформування на сучасному етапі розвитку українського суспільства органів виконавчої влади, у т.ч. і тих, що відповідають за роботу з релігійними общинами, посилює увагу дослідників до державно-церковних стосунків.

Взаємини держави і церкви завжди виступали пріоритетним напрямком законотворчої діяльності держави, хоча в сучасній Україні ситуація ускладнюється недостатністю нормативно-правової бази у релігійній сфері.

У цьому контексті звернемося до імперського законодавства першої чверті ХІХ століття, яке широко репрезентоване цілою низкою як окремих нормативно-правових актів, так і актів кодифікованого права. Такий аналіз серед іншого дозволяє дослідити стосунки представників течій православного походження з органами державної влади, які, зрештою, з часу появи їх в Україні були суперечливими і неоднозначними.

У даній статті зроблено спробу простежити основні напрямки політики Олександра І щодо представників релігійної общини духоборів в Україні.

На сьогодні ця проблема залишається малодослідженою. Загальну характеристику історіографії проблеми доцільно почати із з'ясування внеску в рівень її розробки дослідників ХІХ – початку ХХ ст., які першими розпочали наукове вивчення опозиційних до РПЦ утворень. Основні заходи держави щодо віруючих розглядалися ними лише в контексті вивчення історії релігійної общини загалом. Спробу висвітлення основних етапів у розвитку окремих релігійних общин в Російській імперії зробили М. Кутьопова [1], О. Лебедєва [2], І. Юзова [3]. Дослідники узагальнювали зібраний фактичний матеріал з історії релігійних утворень, починаючи з часу їх виникнення на території всієї імперії, звертаючи увагу на дію нормативно-правових актів в просторі, часі та щодо кола осіб.

Проблему класифікації опозиційних до православ'я організацій на містичний та раціоналістичний напрямки порушували в своїх працях О. Пипін [4], В. Скворцов [5]. Дослідженням окремих напрямків релігійних рухів займалися О. Новицький [6], П. Тан [7]. У відповідних розділах багатотомного видання Ф. Ліванова розкривається історія розвитку духовного християнства у ХІХ ст. на прикладі окремих українських губерній: Катеринославської, Таврійської, Харківської [8]. Це пояснюється значним поширенням зазначеного віровчення у відповідних українських землях. Аналогічні дослідження сектантства Російської імперії в цілому здійснювалися діючими місіонерами М. Чельцовим [9], С. Буткевичем [10].

Слід віддати належне дослідникам радянського часу, які займалися розробкою теоретичних питань сектознавства. Нагромадження фактичного матеріалу та ґрунтовних висновків щодо стосунків держави і духовних християн містять праці А. Клібанова [11]. Вивченням діяльності релігійних організацій займалися І. Малахова [12], М. Нікольський [13], Ф. Федоренко [14], М. Путінцев [15] та ін.

Сучасні дослідники О. Саган, А. Колодний, П. Яроцький, Л. Шугаєва у своїх дослідженнях особливу увагу звертають, перш за все, на релігієзнавчий аспект досліджень, лише побіжно згадуючи окремі напрямки політики російських імператорів [16; 17; 18].

Аналіз основних напрямків політики держави в цьому напрямку свідчить про різні підходи російських імператорів до налагодження взаємин влади та релігійних общин, налаштованих інколи негативно і щодо церкви, і щодо держави (див. додаток А).